

В.І. Цікало,
доцент кафедри
цивільного права і процесу
Львівського національного
університету імені Івана
Франка, доцент,
кандидат юридичних наук

М.В. Оприско,
асистент кафедри
цивільного права і процесу
Львівського національного
університету імені Івана
Франка,
кандидат юридичних наук

Summary

The article studies complicated issues of applicable rules, which regulate legal framework of corporate rights acquired by one of the spouses in marriage. It presents analysis of partition of the spouses' corporate rights and recommendations to improve the legislation regulating the said range of relations and practice of its using

Корпоративні права подружжя: складні питання у судовій практиці

Перебуваючи в шлюбі, дружина або чоловік може стати суб'єктом корпоративних прав (бути засновником товариства або набути частку в його статутному капіталі). У чинному сімейному законодавстві не встановлено правового регулювання відносин щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав подружжя. Немає єдності думок з цього приводу і серед науковців. Позиції вищих судових інстанцій суперечать одна одній.

Така неузгодженість в судовій практиці та в правовій доктрині негативно позначається на стабільності як майнових сімейних відносин, так і на відносинах обороту корпоративних прав.

Вирішення зазначених проблем і є метою цієї статті.

Аналіз положень Сімейного кодексу України (далі — СК) дає підстави зробити висновок про те, що режим спільного майна подружжя поширюється лише на речі. Однак неврегульованим є питання щодо корпоративних прав, набутих одним із подружжя за час перебування у шлюбі.

Науковці дотримуються різних думок з цього приводу.

Так, І.В. Жилінкова наполягає на тому, що немає підстав визнавати частку у статутному (складеному) капіталі товариства спільним майном подружжя¹. Є.М. Даниленко, навпаки, вважає, що «на акції, придбані за рахунок спільного майна подружжя, на сьогодні має поширюватися режим спільної сумісної власності. Відчуження таких акцій одним із подружжя можливе лише за згодою другого з подружжя»².

Пленум Верховного Суду України у постанові від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначив, що при вирішенні питання про поділ майна у вигляді акцій, частки (паю, долі) у фондах корпоративних господарських організацій судам слід виходити з того, що питання їх поділу вирішується залежно від виду юридичної особи, організаційно-правової форми її діяльності, характеру правовідносин подружжя з цим суб'єктом. Зокрема, згідно із цією постановою до спільного майна подружжя належать лише акції, а частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю (далі — ТОВ, товариство) та майно приватного підприємства не вважаються їх спільною власністю.

У судовій практиці позиція Пленуму Верховного Суду України набула подальшого розвитку (деталізації).

Так, Верховний Суд України в ухвалі від 26 жовтня 2011 р. у справі № 6-47023св10 та Вищий спеціалізований суд України з розгляду

¹ Див.: Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І.В. Жилінкової. — Х., 2008. — 855 с.

² Даниленко Є. Придбання акціонерним товариством акцій одного з подружжя // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 11. — С. 40—42.

цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 30 травня 2012 р. у справі № 6-7139св12 констатували, що акція є цінним папером, який посвідчує грошове або інше майнове право і визначає

Акція є неподільною, тому власник акцій набуває повний комплекс корпоративних прав та обов'язків, які належать лише тому з подружжя, який є власником цінних паперів, і в разі поділу майна подружжя вартість акцій (а не корпоративні права, які ними посвідчуються) повинна бути включена до вартості майна подружжя, яке підлягає поділу

взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам (ч. 1 ст. 194 Цивільного кодексу України (далі — ЦК)), зокрема, право на їх відчуження. Акція є неподільною, тому власник акцій набуває повний комплекс корпоративних прав та обов'язків, які належать лише тому з подружжя, який є власником цінних паперів, і в разі поділу майна подружжя вартість акцій (а не корпоративні права, які ними посвідчуються) повинна бути включена до вартості майна подружжя, яке підлягає поділу.

Рішенням Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 Сімейного кодексу України ухвалено: «В аспекті конституційного звернення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України треба розуміти так, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя».

В основу свого Рішення Конституційний Суд України поклав розуміння приватного підприємства як єдиного майнового комплексу (ст. 191 ЦК), а не самостійного суб'єкта господарювання — юридичної особи, як це передбачено у статтях 55, 113 Господарського кодексу України (далі — ГК).

Така позиція є правильною лише стосовно унітарного приватного підприємства, створеного засновником без визначення його частки у статутному капіталі. Унітарному комерційному підприємству майно передається засновником на праві господарського відання і залишається у власності засновника. У разі ж створення корпоративного приватного підприємства вклад засновника до статутного капіталу переходить у власність підприємства як юридичної особи.

Поза змістом зазначеного Рішення Конституційного Суду України залишилися приватні підприємства, які створені та діють як корпоративні юридичні особи.

Відповідно до ст. 113 ГК приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи.

За господарським законодавством України приватне підприємство має такі особливості створення та діяльності:

1) засновниками цього підприємства можуть бути:

- одна фізична особа;
- дві або більше фізичних осіб;
- одна юридична особа — суб'єкт господарювання;

2) це підприємство створюється і діє як унітарне (якщо у його статутному капіталі не визначається частка засновника (засновників) або як корпоративне (якщо у його статутному капіталі визначено частку засновника (засновників));

3) при створенні цього підприємства його засновником (засновниками) формується статутний капітал, мінімальний розмір якого законом не встановлено;

4) таке підприємство не є власником закріпленого за ним майна, а діє на праві господарського відання (якщо воно є унітарним) або ж стає власником переданого йому майна (якщо воно є корпоративним).

Однак таке Рішення Конституційного Суду України, хоча й було покликане впорядкувати застосування положень СК, навпаки, призвело до неоднозначного розуміння на практиці норм, які визначають режим майна подружжя.

Так, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ на основі зазначеного Рішення Конституційного Суду України у справі щодо поділу майна подружжя в частині внеску до статутного капіталу ТзОВ «Графіт-УЖ» зайняв позицію, відповідно до якої правова природа відносин у приватному підприємстві є тотожною із відносинами, що виникають у ТОВ. Ухвалою від 15 березня 2013 р. у справі № 6-11165ск12 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасував рішення судів першої

та апеляційної інстанцій, які не врахували, що відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Вилучивши зі спільної сумісної власності подружжя внесок до статутного капіталу ТОВ, суди фактично не встановили загальний обсяг спільного майна подружжя та його вартість, а тому дійшли неправильного висновку щодо неможливості його поділу.

У разі передання подружжям свого майна для здійснення підприємницької діяльності шляхом участі одного з них у заснуванні господарського товариства це майно належить зазначеному товариству на праві власності, подружжя набуває відповідне майнове право, яке реалізується одним із подружжя (засновником) шляхом участі в управлінні товариством, а другий із подружжя набуває право вимоги виплати йому певних сум у разі поділу майна між подружжям

В ухвалі від 6 червня 2012 р. у справі № 6-9651св12 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ висловив позицію і про порядок укладення договору щодо частки у статутному капіталі ТзОВ, за якою відчуження частки у статутному капіталі цього товариства за своєю правовою природою є відчуженням належних особі вкладів у вигляді грошових коштів, а тому дружина (чоловік) має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її (його) згоди.

На протипагу рішенням Конституційного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Верховний Суд України в постанові від 3 липня 2013 р. у справі № 6-61цс13 висловив правову позицію, відповідно до якої господарське товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як внесок до статутного (складеного) капіталу (ст. 115 ЦК, ст. 85 ГК та ст. 12 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» (далі — Закон № 1576-ХІІ)). Згідно з положеннями ст. 10 цього Закону та ст. 116 ЦК учасники господарського товариства мають право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують його участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

З моменту внесення грошових коштів до статутного капіталу господарського товариства вони є власністю самого товариства, зазначені

спільні кошти (майно) подружжя втрачають ознаки об'єкта права спільної сумісної власності подружжя. Право на компенсацію вартості частини коштів виникає в іншого з подружжя лише щодо спільних коштів, а не статутного капіталу, при цьому лише в тому разі, коли спільні кошти всупереч ст. 65 ЦК були використані одним із подружжя саме для внесення вкладу до статутного капіталу. Подальше розпорядження учасником товариства його часткою в статутному капіталі з огляду на положення статей 116, 147 ЦК є

суб'єктивним корпоративним правом такого учасника й відчуження ним на власний розсуд частки в статутному капіталі не може вважатися використанням (відчуженням) спільного майна подружжя всупереч волі іншого з подружжя та не в інтересах сім'ї. Таким чином, у разі передання подружжям свого майна для здійснення підприємницької діяльності шляхом участі одного з них у заснуванні господарського товариства це майно належить зазначеному товариству на праві власності, подружжя набуває відповідне майнове право, яке реалізується одним із подружжя (засновником) шляхом участі в управлінні товариством, а другий із подружжя набуває право вимоги виплати йому певних сум у разі поділу майна між подружжям.

Намагаючись усунути розбіжності у тлумаченні зазначених вище правових норм, Верховний Суд України концептуально зайняв позицію, згідно з якою корпоративні права є майновими правами, належними одному з подружжя. Разом з тим незрозумілою є вказівка щодо набуття іншим з подружжя права вимоги виплати йому певних сум у разі поділу майна між подружжям. Імовірно йдеться про дивіденди, нараховані за час перебування у шлюбі, а також половина розміру внеску до статутного капіталу товариства, який було зроблено одним із подружжя.

Здійснюючи правову оцінку ситуації, що склалася в судовій практиці, необхідно виходити із правової природи об'єкта корпоративних прав подружжя. Зокрема, до однорідних об'єктів цивільних прав, якими є акція, частка у статутному капіталі ТОВ чи приватного підприємства корпоративного типу, треба застосовувати однаковий правовий режим.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 СК та ч. 3 ст. 368 ЦК усе майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної

сумісної власності. Статтею 57 СК встановлено перелік майна, яке є особистою приватною власністю одного з подружжя, і цей перелік не містить корпоративних прав.

У літературі із сімейного права дослідники вже звертали увагу на те, що положення ст. 60 СК треба тлумачити ширше за їх буквальный зміст. Так, спільним майном подружжя повинні визнаватися не лише речі, тобто предмети матеріального світу, але також інші об'єкти цивільних прав, зокрема майнові права³. Такий висновок впливає із аналізу поняття «майно», що міститься у ст. 190 ЦК. До складу майна, окрім речей, входять майнові права.

Корпоративні права мають складну структуру: їх прийнято поділяти на майнові та немайнові⁴. Незважаючи на такі види, суб'єктивні корпоративні права є неподільними, і не можуть окремо передаватися іншим особам. Таким чином, корпоративні права, набуті дружиною або чоловіком за час шлюбу, належать до їх спільного майна (майнових прав).

Корпоративні права, які були набуті одним із подружжя за час шлюбу, хоч і належать до спільного майна (майнових прав), підлягають здійсненню лише тим із подружжя, котрий є учасником товариства

Складний зміст корпоративних прав (наявність майнових та немайнових повноважень) зумовлює певні особливості їх здійснення. Зокрема, одним із елементів корпоративних прав подружжя є право участі у товаристві, яке законом віднесено до особистих немайнових (ст. 100 ЦК). Особливість здійснення особистих немайнових прав відповідно до ч. 1 ст. 272 ЦК полягає у тому, що вони здійснюються фізичною особою самостійно.

Отже, корпоративні права, які були набуті одним із подружжя за час шлюбу, хоч і належать до спільного майна (майнових прав), підлягають здійсненню лише тим із подружжя, котрий є учасником товариства.

До здійснення корпоративних прав подружжя за аналогією застосовуються загальні положення щодо здійснення подружжям права спільної сумісної власності, встановлені у статтях 63

та 65 СК. Зокрема, при здійсненні корпоративних прав одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання недійсними правочинів, вчинених у процесі здійснення корпоративних прав, якщо доведе, що їх здійснення відбувалося без її (його) згоди.

За загальним правилом, майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі (ч. 1 ст. 71 СК). Згідно із ч. 4 ст. 71 цього Кодексу присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою

Відповідно до ч. 1 ст. 69 СК дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм спільно. При чому частки дружини та чоловіка у разі поділу спільного майна вважаються рівними (ч. 1 ст. 70 СК). Поділ спільного майна подружжя може бути здійснено в порядку, встановленому договором (за домовленістю між дружиною та чоловіком), або рішенням суду (якщо така домовленість не була досягнута).

У першому та другому випадках дружина або чоловік, які безпосередньо не беруть участі в діяльності товариства (не є його учасниками), стають кредиторами іншого з подружжя на підставі договору або рішення суду.

У ст. 71 СК встановлено способи поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

За загальним правилом, майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі (ч. 1 ст. 71 СК). Згідно із ч. 4 ст. 71 цього Кодексу присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою.

Наведені законодавчі положення не можуть бути застосовані до поділу корпоративних прав подружжя щодо ТОВ та корпоративного приватного підприємства, оскільки вони за своєю правовою природою не є речами, а належать до майнових прав.

З урахуванням особливостей корпоративних прав як різновиду спільного майна (майнових прав) подружжя, а також чинного законодавства України про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності дружини і чоловіка, пропонується при поділі корпоративних прав подружжя щодо ТОВ та корпоративного

³ Див.: Дякович М. М. Сімейне право: Навч. посіб. — К., 2009. — 512 с.; Лепех С. М. Сімейне право України: Навч. посібник. — Л., 2010. — 318 с.

⁴ Див.: Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2000. — 23 с.; Спасибо-Фатєєва Інна. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності // Українське комерційне право. — 2004. — № 5. — С. 9—18.

приватного підприємства застосовувати інститут звернення стягнення на частину майна товариства, пропорційну частці учасника у статутному капіталі (ст. 149 ЦК, ст. 57 Закону № 1576-ХІІ).

При поділі корпоративних прав, які посвідчуються акціями, договір між подружжям або рішення суду про поділ їх майна є безпосередньою підставою для внесення змін щодо власника акцій у депозитарній системі України. Звернення стягнення на акції у разі поділу спільного майна подружжя не вимагається, оскільки вони відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 195 ЦК вважаються самостійним об'єктом права власності, тобто прирівнюються у правовому режимі до речей

Згідно із ч. 1 ст. 57 цього Закону кредитори учасника ТОВ мають право вимагати від товариства:

- виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі товариства;
- виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення.

Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюються згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами.

Підсумовуючи аналіз чинного законодавства щодо поділу спільного майна подружжя, до якого входять корпоративні права щодо ТОВ та корпоративного приватного підприємства, слід зробити висновок про те, що вони можуть стати об'єктом поділу між дружиною та чоловіком в порядку, встановленому для звернення стягнення на частину майна товариства, пропорційну частці учасника у статутному капіталі. Такому зверненню стягнення передують один з інших юридичних фактів: договір між подружжям про

поділ спільного майна або відповідне рішення суду, якщо немає домовленості між ними.

З метою підвищення ефективності судового захисту прав одного із подружжя у разі поділу їх спільного майна, доцільним видається об'єднання в одній позовній заяві двох вимог дружини або чоловіка:

- про поділ спільних корпоративних прав (до іншого із подружжя);
- про звернення стягнення на частину майна товариства (корпоративного приватного підприємства), пропорційно частці учасника у статутному капіталі (до ТОВ або корпоративного приватного підприємства).

Такий спір не вважається корпоративним, оскільки позивачем є не учасник товариства, а інший із подружжя. Тому він повинен розглядатися у порядку цивільного судочинства.

При поділі корпоративних прав, які посвідчуються акціями, договір між подружжям або рішення суду про поділ їх майна є безпосередньою підставою для внесення змін щодо власника акцій у депозитарній системі України. Звернення стягнення на акції у разі поділу спільного майна подружжя не вимагається, оскільки вони відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 195 ЦК вважаються самостійним об'єктом права власності, тобто прирівнюються у правовому режимі до речей.

Що ж стосується дивідендів, отриманих дружиною або чоловіком внаслідок господарської діяльності ТОВ (корпоративного приватного підприємства), то вони відповідно до ч. 2 ст. 61 СК є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя і підлягають поділу на загальних засадах.